

Др **Дејан Скоцајић**, доцент
Универзитет у Београду – Шумарски факултет, Београд, Србија
dejan.skocajic@sfb.bg.ac.rs

Др **Невена Васиљевић**, ванредни професор
Универзитет у Београду – Шумарски факултет, Београд, Србија
nevena.vasiljevic@sfb.bg.ac.rs

Драган Вујичић, сарадник у високом образовању
Универзитет у Београду – Шумарски факултет, Београд, Србија
dragan.vujicic@sfb.bg.ac.rs

Сузана Гавриловић, истраживач сарадник
Универзитет у Београду – Шумарски факултет, Београд, Србија
suzana.gavrilovic@sfb.bg.ac.rs

ПРИКАЗ ИЗРАДЕ ПРОЈЕКТА ПЕЈЗАЖНОГ УРЕЂЕЊА ПОРТЕ ЦРКВЕ Св. ИЛИЈЕ И ЦРКВЕ БРВНАРЕ У ВРАНИЋУ

Апстракт

Савремени приступ истраживању културних добара, сагледан из интегралног дискурса, подразумева превазилажење традиционалне дихотомије *културно vs. природно*. Методолошки приступ подразумева примену трансдисциплинарности, у којој се поред експертског проучавања предела, узима у обзир вредност простора коју сагледавају корисници. Оваква теоријска основа је послужила за концепирање методолошког оквира примењеног у истраживању спроведеном 2014. године, кроз сарадњу Универзитета у Београду – Шумарског факултета и Завода за заштиту споменика културе града Београда, на пројекту пејзажног уређења порте Цркве Св. Илије и Цркве брвнаре у Вранићу, Општина Барајево.

Примењена *метода* је подразумевала интегрални истраживачки приступ природним и културним елементима простора, а *циљ* пројекта је била савремена презентација споменика културе и усаглашавање потреба корисника простора с новопредложеним решењима.

Присуство неодговарајућих садржаја који нарушавају изглед порте, неистакнути, неповезани објекти и недефинисане профане и сакралне целине унутар црквеног дворишта, указали су на потребу за изменама просторне структуре комплекса, као и несметан боравак корисника и нормално одвијање свакодневног живота житеља порте.

У исто време, *резултат рада* треба да укаже на потребе за осавремењивањем постојећих методолошких процедура, у којима се одвијају процеси вредновања и заштите културне и природне баштине, сагледавањем карактера предела као вредности која усмерава њихово очување и уређење.

Кључне речи: порта, Црква Светог Илије, црква брвнара, корисници, карактер предела

Dejan Skočajić, PhD, Assistant Professor
University of Belgrade – Faculty of Forestry, Belgrade, Serbia
dejan.skocajic@sfb.bg.ac.rs

Nevena Vasiljević, PhD, Associate Professor
University of Belgrade – Faculty of Forestry, Belgrade, Serbia
nevena.vasiljevic@sfb.bg.ac.rs

Dragan Vujičić, MSc., Higher Education Associate
University of Belgrade – Faculty of Forestry, Belgrade, Serbia
dragan.vujicic@sfb.bg.ac.rs

Suzana Gavrilović, Research Associate
University of Belgrade – Faculty of Forestry, Belgrade, Serbia
suzana.gavrilovic@sfb.bg.ac.rs

REVIEW OF LANDSCAPE DESIGNS FOR THE ST ELIJAH CHURCH AND THE WOODEN CHURCH IN VRANIĆ

Abstract

The contemporary approach to cultural heritage, viewed from an integral discourse, suggests overcoming the traditional dichotomy between cultural and natural values. The methodology implies the use of transdisciplinary approach in which, in addition to the expert study of the landscape, the value of the space as perceived by its users is taken into account. This theoretical base was used to create a methodological framework applied in the research conducted in 2014, in cooperation between the University of Belgrade – Faculty of Forestry, and the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, on preparing the landscape designs for the St Elijah churchyard and the yard of the wooden church in Vranić, Belgrade.

The *methodology* implied was an integrated research of natural and cultural elements, while the *goal* of the project was contemporary presentation of these cultural monuments to the public and the harmonization of users' needs in those spaces and the proposed solutions.

Facilities that impaired the appearance and function of the churchyards, hardly visible and unconnected structures that comprised the monumental units, as well as undefined profane and sacred areas inside the churchyards commanded an integral and functional solution.

At the same time, the results of this project point to the need for modernizing the existing methodological procedures of evaluation and protection of cultural and natural heritage by taking into account the landscape character as a value that guides preservation and management of such heritage.

Keywords: churchyard, Church of St Elijah, wooden church, users, landscape character

Увод

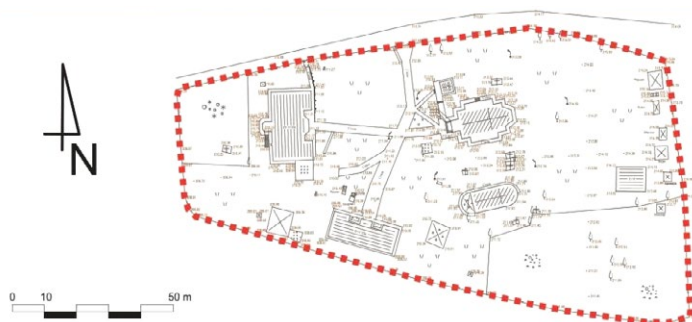
Почетне идеје о интегралном приступу проучавању културних добара проналазе се у оквирима заштите споменичког наслеђа, односно заштићене околине непокретног културног добра. *Закон о заштити културних добара* (1977) дефинише заштићену околину непокретног културног добра као простор који има јасне границе, којом су обухваћене све појединачне природне карактеристике које чине његов функционални и визуелни оквир. Од тог времена до данас, однос према културним добрима све више добија димензију просторности у оквирима културних предела и холистичког (интегралног) истраживачког приступа, у чијем фокусу је карактер предела као структурно јединство свих елемената и њихових међусобних односа.¹ Ако се томе дода потреба за монетизацијом вредности културних добара кроз културне сервисе екосистема,² онда је неопходно трагати за променом методолошког приступа процени и заштити њихових вредности у планским и пројектним документима.

Идеја аутора овог рада је да кроз пример израде пројекта прикажу интегрални методолошки приступ којим се утврђује структурна вредност простора (Црквене порте у Вранићу), која представља основу за унапређење како функционалности тако и значења простора у складу с потребама корисника. Поред тога, идеја је да се укаже на правце осавремењивања методолошког приступа културним добрима која су блиска теоријским и практичним истраживањима у оквирима школе Пејзажне архитектуре на Универзитету у Београду. Укључивање културних добара у савремену културну и туристичку понуду града подразумева становиште да „схватање и интерпретација просторних културно-историјских целина као дела културног наслеђа мора да обухвата и њихово усаглашавање са људским потребама како би имале одговарајућу вредност“.³

Самим тим, израда пројекта пејзажног уређења порте Цркве Св. Илије и Цркве брвнаре у Вранићу подразумевала је трагање за адекватним решењима, кроз интеграцију елемената природног и културног наслеђа, у покушају усклађивања постојећих намена и формирању нових садржаја у односу на различите потребе корисника простора.

Приказ пројекта пејзажног уређења порте Цркве Св. Илије и Цркве брвнаре у Вранићу

Предмет овог пројекта је црквена порта у Вранићу коју чине: Црква брвнара из прве половине 19. века, посвећена Младенцима (Св. 40 великомученика), и утврђења као споменик културе од великог значаја за Републику Србију (Одлука, *Службени гласник СРС*, бр. 14/79), кућа породице Матић из прве половине 19. века, Црква Св. Илије из 1888. године са звоником, парохијски дом са збирком свештеника Радивоја Митровића и свештеничка кућа и привредни објекти. Црквена порта се, према просторном плану ГО Барајево, налази на катастарској површини бр. 2079 КО Вранић, у зони која је одређена као површина јавне намене – црква.

Слика 1. Приказ локације и граница интервенције

Површина порте, величине око 1,1 ha, са три стране је окружена зеленим појасом воћњака и ливада, а приступ парцели је могућ из Улице Чедомира Ђојинчевића, са севера (слика 1).

Циљ израде пројекта био је савремена презентација ове споменичке целине и њено значајније укључивање у туристичку и културну понуду града Београда, кроз усаглашавање с потребама корисника. Стога је било неопходно:

- Дефинисати и оформити простор одговарајућих намена, адекватнијег изгледа, који одговара његовом културном, историјском и духовном значају.
- Дефинисати локације за нове намене, предвидети и просторно обликовати нове садржаје, у циљу унапређења амбијенталне вредности простора, у складу с потребама корисника.
- Ускладити нове функције с карактером целине и споменичком презентацијом, без нарушавања просторних вредности целине.

Идејни пројекат рађен је на основу решења о утврђивању мера техничке заштите пејзажно-архитектонског уређења порте Цркве Св. Илије у Вранићу, које је донео Завод за заштиту споменика културе града Београда,⁴ пројектног задатка наручиоца, увида у Просторни план ГО Бараје⁵, катастарско-топографског плана постојећег стања, теренских истраживања и истраживања историјске грађе, консултација са Заводом за заштиту споменика културе града Београда, као и разговора са свештеницима који живе на поменутој локацији.

Анализа постојећег стања

Црквена порта је лоцирана на релативно равном платоу, који једним делом пада према југозападу. Улаз у њу је могућ са севера, кроз две капије: главну, која води у западни део простора, одакле се може приступити најзначајнијим сакралним и профаним објектима, и споредну капију – која посетиоца води у источни део порте, где су смештени стара породична кућа Матића и привредни објекти. У порти постоји већи број надгробних споменика и плоча лоцираних у близини Цркве Св. Илије, Цркве брвнаре и у задњем делу дворишта свештеничке куће.

Као најзначајнији констатовани *проблем* у овом простору, може се издвојити присуство већег броја непримерених садржаја, који својим изгледом нарушавају значај порте (простор за седење поред Цркве Св. Илије, надстрешница за грађу, бетонски темељи, свињац, пољски тоалет...). Значајни објекти споменичке целине нису довољно сагледиви и истакнути, а њихова повезаност је неизражена, остварена асфалтним стазама које су у лошем стању. Нејасна парцелација садржаја довела је до ситуације у којој је тешко дефинисати простор и издвојити приватни део од осталог дела црквене порте. Постојећи надгробни споменици и плоче размештени су у простору без јасног плана и реда, а садржаји који презентују и истичу културно-историјске вредности присутних објеката, слабо су заступљени.

Простор порте одликују велике, недовољно уређене и неодржаване зелене површине. Постојеће зеленило чине углавном четинарске врсте непримерене поднебљу и савременој пракси озелењавања црквених порти.⁶ Воћњак, формиран у приватном делу порте, није култивисан и одвојен је од осталих садржаја.

Као значајан *потенцијал* простора може се навести историјска вредност комплекса, могућност стварања бољих веза и интересантнијих визура, као и могућност истицања објеката споменичког комплекса и њихово сагледавање из више углава.

Стара породична кућа Матића и привредни објекти пружају потенцијал за формирање сеоског домаћинства с елементима везаним за традиционалан начин сеоског живота, што може бити од великог значаја за бољу презентацију овог простора. Такође, постојећи надгробни споменици и плоче омогућавају стварање новог, обједињеног садржаја у циљу бољег представљања и укључења ове споменичке целине у културну понуду града. Велика слободна површина црквене порте, као и присуство примерака дрвећа изузетних одлика (два стабла коришћена су кроз историју као записи), дају добру основу за пејзажно уређење порте у складу с принципима пејзажног уређења у циљу унапређење естетике простора.

Образложење идејног концепта решења

Историјски значај и вредност комплекса, као и проучено постојеће стање, указали су на потребу да овај комплекс буде укључен у савремену културну понуду града, како кроз функцију окупљања и несметаног боравка корисника порте, тако и кроз нормално одвијање свакодневног живота њених житеља.

Значај Цркве брвнаре, као и дешавања и скупови који се одвијају у црквеној порти – намећу потребу за стварањем специфичног и атрактивнијег амбијента, тј. простора који може посетиоцима да понуди садржаје који адекватно презентују културне и духовне вредности. С обзиром на то да се у црквеној порти периодично одржавају различите манифестације, простор је образован као целовит, а појединачне зоне уређене су тако да се међусобно допуњују и прожимају уз могућност окупљања и прихватања различитих садржаја током године.

*Зонирање простора, композиција,
садржаји и материјализација*

Порта је подељена на следеће целине:

- *Службену зону* (Црква Св. Илије, Црква брвнара, звоник, парохијски дом и нови објекат за паљење свећа и продају сувенира);
- *Изложбену зону* (новоформирано етно-домаћинство са садржајима и лапидаријум) и
- *Приватну зону* (свештеничка кућа са задњим двориштем у којем су предложени нови објекти: гаража и помоћни објекат за оставу и машинске инсталације и воћњак у јужном и источном делу порте).

Службена зона – Дислоцирањем улазне капије на нову позицију остварена је целовитост простора и могућност бољег функционисања. Израженији је значај и веза између цркве, брвнаре и парохијског дома – музеја, као и могућност сагледавања објеката из више углова приликом приступа порти. Како је у новије време објекту звоника придодата и функција места за паљења свећа, неопходно је звоник вратити у првобитно стање и предвидети нов објекат намењен за паљење свећа и црквену продавницу.

Новоформирани кружни плато у непосредној близини тог објекта омогућава бољу функционалну и визуелну везу са свим објектима у зони, а зеленило дуж приступне стазе умањује пренаглашену функцију коју је у претходном стању имала свештеничка кућа.

Испред улаза у цркву формирано је проширење с местима за седење и чесмом. Формирањем рампи у оквиру новог степеништа, улаз у цркву омогућен је и лицима са инвалидитетом и сметњама у развоју. Постављањем жардињера са зеленилом уз степениште, симетрично у односу на приступну стазу (која води од кружног платоа), истакнути су важност и улога цркве у овом комплексу.

Објекат Цркве брвнаре у идејном пројекту завредио је посебну пажњу. Формирањем проширења с простором за седење испред улаза у Цркву брвнару и увођењем нових стаза које је повезују с парохијским домом, Црквом Св. Илије и посебно с централним платоом и новим објектом за паљење свећа, остварена је боља повезаност и израженија веза између објеката. Тако је Црква брвнара добила истакнуто место и улогу у простору црквене порте, а њено сагледавање и приступ могућ је из више праваца.

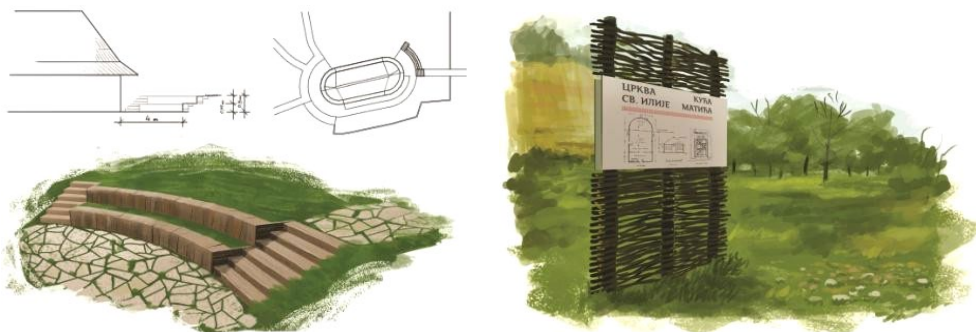

Слика 2. Концепт – План намена и садржаја

С јужне стране Цркве брвнаре, дуж стазе која води ка етно-домаћинству, предвиђен је лапидаријум на отвореном, који чине надгробни споменици постављени дуж стазе, груписани у правилном распореду. Уклањањем непримерених објеката и садржаја и посебно формирањем нових застора у овој зони, биће створена функционалнија и уређенија просторна целина. У склопу ове зоне предвиђен је и јавни тоалет који је зеленилом визуелно сакривен и који се налази у близини парохијског дома и Цркве брвнаре.

Изложбена зона – Највеће промене у порти у односу на претходно стање настале су као последица идеје да се формира етно-домаћинство, тј. сеоско домаћинство са елементима везаним за традиционалан сеоски живот, што може бити од великог значаја за бољу презентацију читавог комплекса. На тај начин су стара породична кућа Матића, привредни објекти и нови садржаји обједињени и организовани у једну целину, ограђену традиционалном оградом од прошћа, која раздваја ову зону од приватне (воћњак у јужном и југоисточном делу црквене порте визуелно се добро уклапа као позадина етно-домаћинства).

Етно-домаћинству може се приступити из два правца. Први је настао отварањем велике улазне капије (споредан улаз), са северне стране црквене порте, одакле се пружа несметан поглед на цркву и запис – стабло дуда. Стазом која води од овог улаза могуће је приступити етно-домаћинству и свим изложбеним привредним објектима. Други прилаз омогућен је формирањем стазе која води од Цркве брвнаре и пролази кроз новоформирану лапидаријум (почетак изложбене зоне почиње од платоа испред брвнаре и материјализован је оградом од прошћа која прати стазу). Са источне стране цркве брвнаре постојећи ниво терена је проширен и насут. Различити висински нивои терена у облику амфитеатра уз дрвене потпорне зидове омогућавају формирање нових

Слика 3. Детаљ дрвеног амфитеатра код брвнаре (лево).
Детаљ инфо-табле (десно)

места за седење (слика 3). Комуникација између овог простора и осталих просторних целина омогућена је степеницама и стазама. Одавде се пружају интересантне визуре на етно-домаћинство и његову симболичну улазну капију. С јужне стране куће, на простору одакле се пружају интересантне визуре на простор и објекте црквене порте, формирана је дрвена пергола с постојећом лозом, а источни део визуелно је повезан са изложбеним простором и сеоским домаћинством. Читав простор добија нову корисну функцију за потребе венчања и захтева младенаца (венци и портали за фотографисање). Постојећи бунар у воћњаку је обновљен и наткривен у циљу већег истицања важности сеоског домаћинства.

С обзиром на то да је у црквеној порти могуће периодично планирање различитих манифестација (празници Младенци, *Бела недеља*, *Барајеву у походе*, изложбе, скупови...), простор домаћинства је образован тако да прихвати и омогући одржавање различитих активности које ће унапредити културну и просветну понуду. У близини споредног улаза, тј. улаза у етно-домаћинство, могуће је формирати игралиште за децу у духу народног градитељства, као и мањи простор са седењем и чесмом. До тог простора могуће је доћи и стазом од ломљених камених плоча у трави, која води до Цркве брвнаре.

Приватна зона – За потребе житеља свештеничке куће, у задњем, западном делу дворишта, предвиђена је гаража, а прилаз аутомобилима у простор приватног дела иза куће омогућен је отварањем нове капије са северне стране. Такође, уз сам објекат, на месту где се налази котао, предвиђен је објекат за оставу и машинске инсталације. Постојећа широка асфалтна стаза, која води од свештеничке куће према западним вратима Цркве Св. Илије, смањена је и преобликована, док је предложеним новим зеленилом јасно дефинисан и одвојен приватни део од *службеног* дела црквеног дворишта. Воћњак је култивисан и одвојен ниском оградом. Како се визуелно уклапа са новоформираним сеоским домаћинством, ограда воћњака од прошћа уједно представља и ограду сеоског дворишта.

Слика 4. Композициони план

На простору порте предвиђена је употреба *природних материјала*, у складу с традицијом и архитектуром објеката Цркве брвнаре, Цркве Св. Илије и куће Матића. За изградњу стаза и платоа у *службеном делу*, предвиђене су сечене камене плоче правоугаоног или квадратног облика, неједнаких димензија.

У *изложбеној зони* предложено је коришћење ломљених камених плоча у бетону (за стазе које воде ка Цркви брвнари и плато испред брвнаре, као и за стазу која води кроз етно-домаћинство), и ломљених камених плоча у трави, за стазу која води од дрвеног амфитеатра ка дечјем игралишту (слика 3). Зидови *амфитеатра* са источне стране Цркве брвнаре изграђени су од дрвета и на њима је могуће седење. За дечје игралиште предвиђен је ситан дробљени малч од борове коре у слоју 5–10 цм, а за плато за паљење бадњака, застор од шљунка.

Мобилијар простора чине клупе за седење и канте за смеће, а предвиђено је и постављање инфо-табли (слика 3).

Распоред зеленила у црквеној порти осмишљен је тако да омогући несметано кретање, окупљање већег броја корисника, приступ објектима, као и да истакне њихову улогу и значај. По ободу црквене порте распоређено је високо дрвеће, како би се омогућила отвореност и сагледивост читавог простора. Поред већих површина под травњаком, предвиђена је садња новог зеленила које је примерено црквеној порти, условима средине (аутоктоне жбунасте и дрвенасте врсте), као и значају и симболици које су биљне врсте имале кроз традицију и хришћанство⁷ (слика 4). Уз ограду према улици, са северне стране црквене порте, предвиђена је садња високог дрвећа како би се обезбедила засена на паркингу.

Уместо закључка

Идејни пројекат пејзажног уређења порте Цркве Св. Илије и Цркве брвнаре у Вранићу је урађен 2014. године, с основним циљем пејзажног уређења порте, што је било усклађено с постојећом методологијом заштите и уређења сличних објеката културног наслеђа. Савремена проблематика заштите и уређења културних добара све више сагледава концепт културног предела који је „целина, структурно јединство свих елемената и њихових међусобних односа“. На тај начин се и концепт културног предела *чита* као холистички, мултидимензионалан и мултифункционалан ентитет, који у времену глобализације треба сачувати и развијати у складу с његовим регионалним и локалним карактером. Имајући у виду савремене трендове холистичке концептуализације предела, аутори пројекта предлажу унапређење методолошког приступа у изради сличних пројеката, који се већ дужи низ година изучавају у студијском програму Пејзажне архитектуре на Шумарском факултету Универзитета у Београду.

Наиме, у методолошком приступу неопходно је сагледати вредност карактера предела, на основу којег је могуће дефинисање еколошких и визуелних принципа његовог очувања и унапређења. У складу с тим, уређење порте је усмерено у правцу очувања и унапређења естетике и амбијенталних вредности предела, као и правцу укључења таквих споменичких целина у културну понуду града. У потрази за адекватним приступима, аутори рада сматрају да је савремена презентација споменика културе у директној вези (зависности) са усаглашавањем потреба корисника (како кроз функцију окупљања и несметаног боравка, тако и кроз нормално одвијање свакодневног живота житеља), те да се једино може остварити кроз интеграцију елемената природног и културног наслеђа.

Напомене

- 1 Васиљевић, Н. *Планирање предела* : теорије и методе, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, 2018.
- 2 Vasiljevic, N., Gavrilovic, S. Cultural Ecosystem Services, in: Leal Filho, W. et al. (eds.), *Life on Land*, Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals, Springer, Cham., 2021 [internet], available through <https://doi.org/10.1007/978-3-319-9598>; *Ecosystems and human well-being* : synthesis, Millennium Ecosystem Assessment, Island Press, Washington, 2005 [internet], available through <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> [2. 2. 2021]
- 3 Kurtović-Folić, N. Prilog istraživanju novih odnosa prostornog planiranja i očuvanja kulturnog nasleđa, *Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine*, 1995, 1, 163–170.
- 4 Завод за заштиту споменика културе града Београда (бр. решења 0377/14, од 9. 6. 2014).
- 5 Просторни план ГО Барајево, *Службени лист града Београда*, бр. 53/12.
- 6 *Идејни пројекат пејзажног уређења порте цркве Св. Илије и цркве брвнаре у Вранићу* (2014). Детаљан списак постојећих биљних врста, њихове дендрометријске мере и вредносне оцене дати су у посебној табели (Табела 1), у пројекту: Списак и валоризација биљака приказани су у графичком делу пројекта, у којем је предложено уклањање појединих биљака чије стање не одговара визуелно-естетским и санитарно-хигијенским условима (лист 02: Постојеће стање са планом санације).
- 7 Скочајић, Д. *Пејзажна архитектура српских средњовековних манастирских комплекса*, магистарски рад, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, 2004, 170–172.